

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

Arnaldo
Bressan

K Rebulovemu romanu V Sibilinem vetru

Znana italijanska založba Bompiani iz Milana je v program za letošnje leto sprejela tudi Rebulov roman v Sibilinem vetru. Po prvotnih napovedih naj bi roman izšel še letos, čeprav so finančne težave prizadele tudi Bompiani in je že opaziti krčenje napovedanih avtorjev. To obsežno in še zmerom osrednje Rebulovo besedilo je prevedla Djomira Fabjan Bajc, Arnaldo Bressan, afirmirani prevajalec Cankarjevega Hlapca Jerneja in Martina Kačurja, pa je k Rebulovemu romanu napisal obširnejšo spremno besedo, ki je tudi za nas zanimiva in smo jo prevedli iz rokopisa.

Ur.

I

Že dolgo goji uradni Trst tradicijo slepote do kakršnekoli veličine, ki ni veličina njegove gizdavosti in razvalin. Toda vsaj pri tem ni nacionalističen: s svojim slovenskim meščanom Alojzom Rebulom ni ravnal nič slabše kot z Italijanoma Sjevom in Sabo, na katera se je, kot vsi dobro vemo, spomnil šele potem, ko sta že umrla.

Zato se ne moremo začuditi, da se je Tržačan Rebula, italijanski državljani, ki piše v slovenščini, upravičeno imel že za »mrtvega v književnosti« v naši deželi; prav tako ga novica o izzidu njegovega romana ni mogla navdušiti, ampak je prej zbudila v njem nezaupanje in nemir: ne dosti drugače je moralo Sveva v njegovih zadnjih letih spraviti v začudenje priznanje, na katero že lep čas ni več računal.

Če povemo po pravici, si je v italijanskem Trstu tudi Rebula — v več kot tridesetih letih pisateljske dejavnosti — pridobil dva ali tri občudovalca. Toda njihovi naporji, da bi mu pomagali izvit se iz pregnanstva, ki sta ga nanj obsodila mesto in njegov vse preveč neodmevni jezik, so omagali na mejah dobrih namenov. Kar se pa tiče trmasto vztrajne gospe Fabjan-Bajc, ki je leta in leta — pretresli so jo veličina, osama in obup zbujačoka skromnost njenega rojaka — posvetila prevajanju njegovega dela, povejmo samo to: kadar se je s kakšnim Rebulovim delom prebila do kakšnega založnika, se je vsakokrat znašla v ironičnem in tesnobnem položaju mračne Sibile: zunaj mestnih mej je bil rokopis kakor prepuščen vetru, ki ga je neusmiljeno vrnil nazaj ali pa razpihal v prazno njegove liste.

Po drugi strani pa se je zdelo, da se to delo — brezkončno, čeprav ga bralec prebere v eni sapi — samo s svojo veličino upira drugačni usodi: kot prvo delo neznanega pisatelja pomeni tudi za velikega založnika

tveganje in pogumno dejanje. Pri nas je dovolj tako kritičnega razuma kot poguma, vendar ju je težko najti združena na istem mestu.

In vendar je Rebula že eden najslovitejših slovenskih pisateljev; ko je leta 1968 v Ljubljani izšel roman *V Sibilinem vetru*, je doživel velik uspeh, v nekaj tednih je bil razprodan in leto pozneje je dobil eno največjih slovenskih literarnih priznanj, nagrado Prešernovega sklada. Toda tudi Prešeren, največji slovenski nacionalni pesnik, pri nas ni bil dosti bolj znan kot Rebula, ta pa je ostal v Italiji — kljub svoji slovenski slavi — nikogaršnji otrok.

Le kako bi se temu čudili? Vsa Slovenija ima manj prebivalcev kot Milano in našo kulturo so še dolgo, dolgo, še celo v povojnem času, v njenih pogledih trpinčili zgodovinski deliriji in zmede. Monarhistična in liberalna Italija si je leta 1918 pripojila skoraj tretjino njenega ljudstva, takoj zatem pa si je monarho-fašistična Italija skoraj dvajset let prizadevala uničiti slovenski (in hrvaški) jezik ter kulturo znotraj svojih mej, to pa je pripeljalo tako daleč, da je bila leta 1941 celotna Slovenija z odlokom odpravljena in razglašena za italijansko provinco; povojni čas je z novimi mejami prinesel nove spore, ki so se pridružili nekdanjim: na kratko, naša stara slepota se je začela umikati šele v zadnjih letih.

Nič čudnega torej, da smo se srečali z Rebulo s tolikšno zamudo in je *V Sibilinem vetru* šele zdaj prispel do nas. Čas je dozorel, kot pravimo. Bilo je dovolj, da so Opčine, tržaško predmestje, kjer živi Rebula, postale manj oddaljene od Milana kot od svoje mestne hiše. Bržkone nam je Rebula edino tako lahko prišel naproti v svoji najbolj jasni svetlobi, svetlobi paradoksa.

II

Če dandanes celo v Trstu tesnoba pripadnosti manjšinskemu narodu ni bolj obvezna kot nadutost tistih, ki pripadajo prevladujoči nacionalni komponenti, ni srečanje med vernim in nevernim — ki bo zasnovalo proces za natis Rebulovega romana — nič manj paradoksalno kot dejstvo, ki je Opčine bolj približalo Milanu kakor Trstu.

Dejansko ne gre za nekakšno pomiritev med *Manifestom* in *Summo*. Paradoks, po katerem lahko marksist vzljubi vernikovo delo, se v celoti razreši v samem delu in v posebnosti Rebulove vere.

Kot javen delavec, esejist in predavatelj je odkrit katoličan; vendar mora imeti vera v njem takšno osnovo, kot jo ima zeleno v listih, gre za nekakšno spokojno naravnost, ki jo je moč primerjati z barvo oči ali z obliko dlani. Lahko ga celo vznemirja, tako kot človeka, ki je preživel hude viharje, vendar skoraj lahko rečemo, da o svoji veri ne more nikoli dvomiti. Tako da dobi v njegovem delu vera naravno gotovost zraka, postati more prosojna, zasebna in nevidna.

Rebuli je torej podeljena milost, ki mu omogoča stanje popolne resnice in spoštovanja v odnosu do mnogovrstnosti resničnosti ter mu dopušča stvaritev dela, ki se ljubeče odprto tako sijaju kot grozi postavlja kot branik nasproti nadležnemu bičanju tolikšnega dela literature našega in preteklega stoletja, napisane v znamenju meščanskega ateizma in nihilizma.

Z drugimi besedami: histerična obsedenost s »smrtjo Boga« — ki pripelje Kirilova Dostojevskega do samomora ali Nietzscheja pahne v blaznost — ne bi mogla Rebule pretresti nič bolj, kot ga muči »smrt Marxa«.

Prav zato se je — paradoksalno — izoblikovala tako nenavadna privlačnost dela, v katerem se véliki nič ideologije vključuje v pisavo resničnosti jasne neposrednosti, ki tekmuje edinole z mnogovrstnostjo življenja, katero ničesar ne izloča, ničesar ne pohablja, se ničemur ne posmehuje.

Junak njegovega romana je končno pogan, ki ga lahko ljubi tudi »pogan« naših dni.

III

Ko začne Rebula pisati *V Sibilinem vetru*, ima za sabo izdajo *Senčnega plesa*,¹ največjega povojnega slovenskega romana o Trstu.

V obrobem položaju kot Tržačan nasproti svojemu narodu in kot Slovenec nasproti italijanski večini, med katero živi,² zajema v tem romanu dramo svoje identitete človeka na meji, in sicer z napetostjo in absolutnostjo, ki v svojih okvirih povzemata in nadaljujeta nekdanji Prešernov in Cankarjev obup.

Klasičnost, ki je spremljala že zgodbe iz *Vinograda rimske cesarice*³ iz leta 1956, je samo posredno navzoča v tem delu, ki se brez pridržkov in razdalje identificira z zasoplim dihom dni, o katerih pripoveduje.

Njegov junak — po številnih in očitnih plateg je to Rebula sam — v celoti pripada kronikam, ki jih živi z nasilnostjo: ta mu je, po vsem sodeč, edino sredstvo, da ne izgubi svojih korenin.

Toda *V Sibilinem vetru*, ki je nastal tik za *Senčnim plesom*, zadiha Rebula čisto drugače. Kot da bi mu razbeljena snov, ki ga je vse dotlej obsedla, v trenutku razkrila vso svojo svetlobo, in kot da je *Senčni ples* napisal zato, da je sam sebi razkril, kaj bo napisal v novi knjigi: da je najvišji zakon korenin ta, da rastejo, da se širijo v dan in počlovečijo.

Ta nujnost ga je tako omamila, da se je ovenel pribil na križpotja svojih meja; kot da se je izžgal v nasilnih mikrokozmosih svojih antinomij in tudi v protislovjih, ki so mu jih vsiljevali zgodovina in planeti: s *Senčnim plesom* je obiskal pekel, obiskal sence, razbral svojo usodo.

»Saj končno tudi meni,« je zapisal pozneje *V Sibilinem vetru*, »tako svoboda kakor domovina nista bili več kot sredstvo — cilj je bil samo eden, biti človek, čimbolj...«

Po *Senčnem plesu*, Rebula nima več potrebe, da bi se iskal. To, kar Nemežijan postane na koncu potovanja, je bil sam že na začetku: ne samo Jacig, ne Rimljan; samo človek. Tako kot tudi sam Rebula, ki se je malo pred tem izvil iz strašne, a hkrati osvobajajoče eksistencialne krize in se lahko pri sedemintridesetih letih kot nekakšni osvoboditvi končno prepusti trdni in brezmejni zavesti o svetu in svoji usodi. Vozli, ki so ga dušili, prehajajo v niti brez konca; iz tesnobne strastnosti njegovih izkušenj mu vstajajo cela obdobja, obrazi, neskončne pokrajine; in to v podvigu, katerega verodostojnost lahko iz dneva v dan meri z neizčrpno plodovitostjo in naravnostjo pisave, ki vanjo nepretrgano vdira svetloba na svetlobo, njegove najbolj svobodne in skrite podobe poezije.

¹ A. REBULA, *Senčni ples*, Slovenska Matica, Ljubljana, 1960. Kot tudi druga, pozneje navedena Rebulova dela, roman ni izšel v italijanščini.

² Kot tudi njegov starejši tovariš v književnosti in pustolovščinah.

³ A. REBULA, *Vinograd rimske cesarice*, Obzorja, Maribor, 1956.

Ta »popolna zaznava bivanja«, ki jo jo v *Senčnem plesu* le teoretično obdelal, mu zdaj sestavlja — podobna »orodju pisave v črni roki Kaosa«⁴ — neskončno pesem o krizi in nepretrganem iskanju človeškega, pesem, ki očitno izvira iz časov in pomeni eno najširših in najbolj sodobnih epifanij naših dni.

IV

Rebulovo zatekanje h klasičnosti je vznemirljivo, prav tako kot vizija, ki nam jo o njej ponuja.

Ne gre niti za beg niti za kakršnokoli razkošno obliko tujosti; ne gre za to, da bi izpovedoval potrebo po maski ali pa, še toliko manj, da bi šlo za popuščanje modi, ki v šestdesetih letih ni obstajala.

Po drugi strani je težko najti povezave z literarno zvrstjo, kot je zgodovinski roman, čeprav jih je mnogo in tudi znamenitih: očitno se Rebulova klasičnost po svoji notranji logiki dejansko izmika tako definicijam kot soočanjem.

Nikoli nas ne pošilja k starodavnosti, ampak zmerom k nam samim: in vendar ni nikoli preobleka, kajti zdi se doživljena — če se tako izrazimo — od znotraj, in to takó v najvišjih kakor v familiarnih kadencah. Kot da se je Rebula odrekel pogledu arheologa ali zgodovinarja: in največji dogodki nosijo v sebi vse do najbolj drobne posameznosti neusmiljeno določnost ruševin, ki jih imamo pred seboj. Neredko naletimo na razmere in osebe, ki jih lahko srečamo na ulici, in vendar jih tu najdemo v okolju, ki ga je čas že davno upepelil.

Z eno besedo, Rebulova klasičnost ni nikoli projekcija naših problemov, vendar ima v sebi strahotno moč sugestije: glejte, to so ljudje iz tistih časov; to je nekakšna bivanjska dvoumnost — lahko tudi posmehljivo izkrivljena — ki nas skuša s stoletnim vprašanjem: »Kdo nas bo osvobodil starodavnih prednikov?« in nas hkrati začara s svojo etično radikalnostjo Furia Apuleja in »skrivnostnim klobkom« Marka Avrelija; to je najvišje in brez dvoma ironično maščevanje Slovana, ki pripoveduje Latincem, kako malo so podobni svojim domnevnim prednikom...

Po eni strani imajo ti junaki v sebi zgodovinsko verjetnost, ki se zdi absolutna: redko, če ne kar nenavadno dogajanje v romanih, ki so do zdaj opisovali grško-rimsko civilizacijo, pa ne samo to; po drugi strani gre za absolutno aktualno verjetnost: kot resničnost ali možnost so nam osebe in razmere povsem sodobne. Kakor da se v subtilni dvoumnosti, ki jih vodi med zgodovino in sedanjostjo, izraža (in se dejansko tudi res izraža) ena najbolj nenavadnih in nedoumljivih pisateljevih razsežnosti.

Za pojasnitev, ki nas ne bi odpeljala v preveč oddaljena soočanja od Sienkiewicza do Merežkovskega in Gravesa, si lahko pomagamo z novejšim delom *Hadrijanovimi spomini* Marguerite Yourcenar.

Zgodovinsko obdobje stoji tik ob času iz romana *V Sibilinem vetru*: vendar si je težko zamišljati, da ima Yourcenarin cesar — kljub dlakocep-skemu navajanju virov, s katerimi nam ga skuša pisateljica prikazati bolj verjetnega — kakršenkoli odnos resničnosti ali nujnosti z osebo, katere ime nosi.

⁴A. REBULA, *Snegovi Edena*, Lipa, Koper, 1977.

V hitrem in iskrivem slogu in v moralizmu, ki sta tako značilna za velik del francoske proze, njen Hadrijan spominja na Yourcenarovo v cesarskih oblačilih, klasičnost pa se kaže le kot razkošen privesek precej banalnemu problemu, tako da roman ostaja kostimiran dolgozezen samogovor ali zabavno potovanje v davno preteklost, ki ji pa ne dodaja ničesar, česar ne bi vedeli že prej.

Vendar bi moral roman, kakršen je Rebulov, najti svoj prostor tudi na zgodovinarjevih knjižnih policah: v koliko zgodovinskih knjigah so nam suženjstvo, barbarstvo in krščanstvo — ti so pogoltnili rimsko cesarstvo — toliko povedali o sebi s tolikšno intimnostjo in neposrednostjo? In kateri zgodovinar nam je podaril — kot da bi sam osebno doživiljal te katastrofe — bolj natančno in pretresljivo vizijo propada kakšne omike?

Glede vprašanja klasičnosti nas Rebula bolj kot na druge zgodovinske romane ali knjige napoti končno edino nase, in to ne toliko na jasno izrečena mnenja kot na naslednje vprašanje: kje in kako je lahko ta Slovan z italijanskim državljanstvom zajel takó naravno vednost?

Domneva, ki jo predlagam, pomeni največji paradoks: Rebula je bil barbar, bil je suženj, spoznal se je s starodavnostjo.

V

Alojz Rebula se je rodil 21. julija 1924 v Šempolaju, le nekaj kilometrov od Trsta, vendar v kmečki pokrajini, ki je še zmerom takšna, kot jo je na začetku stoletja opisal Slataper v *Mojem Krasu*.

Šempolaj je vas, zgubljena v zelenju, med kraškimi dolinami in skalovjem; kamnite bajte so enake starodavne barve kakor skalnati zidci, ki ločujejo polja; ljudje se sestajajo ob velikem vodnjaku sredi trga, podobnem tistemu, ob katerem se bosta srečala Nemezijan in Elektra.

Zdi se, da ga je prav ta njegova reva — da je tako zapuščen in tako slovanski — zadržala v nekakšni večnosti: ta je bila vselej navzoča; tu ljudje živijo potopljeni v čas polj in letnih časov.

Rebulov Kras je druga plat, potopljeni obraz Slataperjevega Krasa; toda v majhni skupnosti, kjer vsi poznajo vse, skupaj z živalmi, je lahko naredil prve korake v svetu, ki ni dosti drugačen (to bo koprneče in trepetaje pozneje sam odkril) od podeželja, v katero je bil zaljubljen Vergil, in od vasi, nad katerimi smo tako očarani v Homerjevih heksametrih.

Arhaični kmečki domači rituali; njihova neločljiva navezanost na prgišče ožgane zemlje ali na mršavo kravo; vdanost in bolečine, v katerih se gibljejo njihova življenja, vse to se mu mora zdeti naravno, prav tako kot prašič, ki rije pod oknom, ali kot delček časa, ki bolj kakor v tiktaku ure mineva v vonju sena in zvezd ali kot svoboda, ki jo omejujejo edinole domačnostni glasovi vaščanov, ali kot naraven strah, ki ga v njem zbujata mesto in neskončnost.

In prav od tod ga v resnici dosežejo prvi udarci, prve rane.

Oče dela kot delavec pri železnici v Mestrah, kamor so ga premestili, ker je Slovenec: motiv, ki bo Alojzu očitno še dolgo ostal nedoumljiv; vendar se bo lahko navzel grenkega občutka neskončnih prostorov, v katerih se zgubljajo ljudje.

Mati skrbi zanj in za brate, navzoča je kot zrak, pomirja kot domača hiša. Toda če hoče otrokom preskrbeti hrano, mora vsak dan na pot,

čeprav se vsak dan tudi vrne. Ob vsakršnem vremenu mora odnesti mleko v mesto.

Alojz tako z letnimi časi doživlja tudi žalost dvojne zapuščenoosti, in Trst prikazni ter slepil, toliko bolj krut in obvezujoč, kolikor bolj — čeprav je tako blizu — mu ostaja neznan.

Zgodovina — s skrivnostjo mesta, razdalj in zapuščenoosti — ga začne učiti radovednosti in bridkosti; toda prve travme, ki mu jih vcepi, so univerzalne. Delavska in kmečka revščina na Krasu se v teh letih ne razlikuje veliko od bede, ki kraljuje drugod po svetu. Zato te travme niso tisti razlog, zaradi katerega se bo življenje malega Rebule prav kmalu razbilo na kose.

VI

Zmerom so ga klicali Alojz: zdaj pa mu je vsiljeno drugo ime. Zmeraj je pravil: »oče«, »mati«, »dober dan«; vsi so tako govorili, to je bil edini jezik v veselju. Toda v šoli mora govoriti: »padre«, »madre«, »buon giorno«. Spat gre v svojem svetu, naslednji dan pa se mora prepustiti drugemu, v katerem jezik, ki v njem spi in živi, ne obstaja več in je prepovedan.

In gre v ta svet. Vendar pogreša zemljo pod nogami prav tako kakor zrak. Le kako bi bilo lahko drevo takšno kot prej, če se ne imenuje več samo »drevo«? Celo mati bi postala drugačna, če je ne bi več klical »mati«. In kaj pomeni »Luigi«? »Alojz« pripada redu oblakov in Šempolaja; »Luigi« je nerazumljiva iver v srcu in ušesih, rana, prerezana žila, tako kot vse druge besede, ki se jih mora naučiti.

Ne razume, ves bled je, trpi. Doživlja žalost svoje naravne identitete in identitete sveta, v katerem spoznava, da so njegovi ljudje — ker so brez pisane besede — brez glasu in obsojeni na obstajanje kot rastline, živali in zarje.

V šolo stopa kot v izvirni greh. Ve, da obstaja, saj je kaznovan z njo, vendar ne razume razlogov zanj. Pobegnil bi v svojo nedolžnost: ampak kam?

Ta kazen, ki ga lomi kot list papirja, je obvezna: za sabo ima kraljeve karabinjerje in mesto.

Zasmehujejo ga: in mati? Z grozo spoznava, da mu niti ona ne more pomagati. Zbogom odrasli, prijateljske moči: nič več ne štejejo, svet je puščava, v kateri krožijo votle postave.

Celo veselje se mu pogreza v suženjstvo jezika, v katerem ne piše samo »padre«, »madre«, »melo«, »penna«. V zvezek mora pisati tudi: »Viva il Re«, »Viva il Duce«, »Viva l'Italia«.

Zloguje imena mračnih mask, ki strahujejo njegove domače tako hudo, da so jih prisilili k molku. Še sam ugaša ob vprašanju: »s'ciavo«, schiavo, kaj to pomeni?

Odgovori odraslih se izmikajo, preplašeni so in nejasni. Živi pod hromečo in skrivnostno grožnjo jezika, ne da bi razumel, kakšna vrv ga stiska. Premika se v toliko bolj nasilnem nesmislu, kolikor bolj mu je oduren, in še huje, kolikor bolj se mu zdi edino mogoč, absoluten.

Leta 1930 ne more slišati strelav, ki na drugem koncu Krasa, v Bazovici, umorijo štiri mlade tržaške Slovence. Na fašistični genocid so odgovorili z bombo, raztrosili so letak: »Slovenski bratje, dvignite spet glavo!« In

fašizem poseka te plemenite glave, da Slovenci iz kraljevine Italije ne bi sledili zgledu.

Na sto tisoče Rebul iz kraljestva sklanja glavo. To so počeli tudi milijoni drugih delavcev in kmetov, podložnih kroni; toda na Krasu jo mora Alojz sklanjati pod dvojno težo: ker je »s'ciavo«, in zato, ker je reven.

Je pa tudi otrok. Krivičnost nesmisla bo zanj absolutna, in absolutno ponižujoča.

Glede travme in njene trdoživosti pa bo dovolj, če navedemo odlomek iz ene njegovih prvih pripovedi, *Mali John* iz leta 1948: »Kako bi mogli kdaj razumeti, kaj pomeni govoriti doma en jezik, v šoli pa se skozi deset let skušati naučiti drugega! Vsrkavati miselnost, ki je ne moreš niti sovražiti, ampak samo prezirati!«

Ta travma, ki se je bo osvobodil šele z romanom *V Sibilinem vetru*, pa ne bo ostala za zmerom samo pri začetku. Raste. Nauči se obdržati zase svoje rane. Po končani osnovni šoli ga pošljejo v malo semenišče v Gorico: tu se sreča z novimi svetovi in izkušnjami, nič manj pretresljivimi kot v šoli na kraški planoti.

VII

Prehod s Krasa v mesto mu pokaže na neizmerljivo razdaljo, ki ju ločuje. Toda pokrajina, ki jo je pustil za sabo, ga obvladuje še bolj kot prej, ko je tam še živel. Dokler je bil njen del, je nosil v sebi le pičlo zavest o njej; zdaj, v izgnanstvu, se prižge v njem s čisto in koprnečo jasnostjo in s popolnim dostojanstvom klasikov.

Italijanščina ga je držala v sponah, toda latinščina! Čeprav ima beseda »rosa« iste zvoke kot v italijanščini, je vseeno beseda, ki plava nad vsemi vrtnicami Krasa, ne da bi jih oskrunila. Ne dela iz njih svojih jetnic, ne podjarmlja si jih; nasprotno, podeljuje jim čudežno svobodo in lepoto, s katero cvetijo v palačah.

Latinščina je najvišji vseh jezikov in je tudi najvišja osvoboditev. Jezik duhovnikov mu končno govori o enakosti in ljubezni, o neskončni pravičnosti in upanju, daje mu vse besede, ki jih je potreboval, da se ne izgubi v absolutnem trpljenju; jezikov klasikov stori čudež — vsrka ga v njihovo svetlobo — tako da osvobodi v njem potopljeno pokrajino, v kateri je do tedaj živel.

Vendar se ne poglobi samo v latinščino in sam vase: spozna tudi jezik, v katerem bo Nemezian imel lekcijo o »Grškem testamentu«, lahko zloguje Homerjeve in Sapfine čudeže.

Gostosevci se visoko bleščijo tudi nad Šempolajem, kakor so se bleščali nad Lotovo ravnico; tudi tu se zvečer prikaže večernica in popelje deklico k materi, popelje nazaj v vas vse, kar je dan raztrosil med nizkimi hrasti in kraškimi dolinami...

Ta dva jezika, ti stih, te vizije: ves njegov mračni svet pleše in se giblje v svetlobi nenavadne in čudovite svetlobe in pretresljive lepote.

V čem so kmetje s Krasa drugačni od kmetov Vergila, ki so mu dajali kruha za njegove georgije? In barbarski, miroljubni kmetje, ki jih je Cezar podjarmil v Galiji, mar niso bili boljši od njegovih legionarjev? Da, prav toliko, kolikor so »s'ciavi« s Krasa boljši od svojih liktorjev in cezarskih ječarjev...

V semenišču skrit pred žalostnimi zahtevami fašistične latinskosti, svobodneje razmišlja o groteskni krutosti in o usodi, ki je namenjena njegovemu ljudstvu.

V antičnih časih od sužnjev niso terjali, naj se odrečejo svojemu jeziku: gospoda se je z njimi sporazumevala z bičem in križem; tudi za njihove duše se niso menili, zato jim je niso priznavali. Tako za Aristotela kot za Cezarja je bil suženj samo »govoreča žival«.

Toda fašistična gospoda zahteva, da se njihovi sužnji odrečejo Besedi in duši; z ječami, s puškami in posebnimi sodišči terjajo to, kar bi od človeškega bitja lahko zahtevala — in to z največjo ponižnostjo — edinole velika vera: prisilno spreobrnitev njegove najintimnejše identitete, nasilno utajo njegovih prstnih odtisov.

Gre za dramo, ki je do konca radikalna in celo absurdna, kadar poteka samo znotraj vere in po svobodni volji; znotraj zgodovine in tiranije pa je lahko samo peklenska.

Rebula je — čeprav preneseno — zgostil vse te svoje obsedenosti v svojem prvem literarnem delu, ki je nastalo v licejskih letih in nosi pomenljiv naslov *Spreobrnjenje svetega Avgušтина*.

Dejansko ga je omamilo neko drugo razodetje. Že dalj časa se mu v glavi besede sestavljajo kot sozvezdja; tam gôri se mu v krogih tihe glasbe sestavljajo stih in stavki, ki se včasih razpuščajo s prav takšno lahkotnostjo, kot si stopajo naproti; spet druge kratki jih mora prepisovati in prepisovati, da bi se jih osvobodil. Pisava se ga polasti: nauči se sklanjati svetlobo. Toda na listu papirja se mu ta čudna svetloba pogosto utrne. Kot da bi bila užaljena, se umakne za odmeve pesnikov, ki jih Rebula najbolj ljubi. Vendar se ti odmevi, ki so bili prej nemi, spet prebudijo v njem, in ogenj, ki jih prižge, je samo njegov in nikdar več ne zamre.

Začne pisati v edinem jeziku, ki mu je na voljo. Zdaj ga že dobro pozna. Kot strasten obiskovalec Dantejevega *Pekla* ve, da je Mussolinijeva italijanščina v takšnem odnosu do Alighierijeve kakor gnoj do tistega, ki ga proizvaja.

Toda jezik, ki ga uporablja, ni nič bolj njegov, kot je zanj nacionalna identiteta vprašanje vere: je mar mogoče zavreči svoj dih?

»Jezik, vidiš, ni nič drugega kot življenje samo...« — bo zapisal v *Senčnem plesu*. To je prepričanje, ki ga v tem času prav travmatično živi.

Če se zaradi prisile ali koristi odrečemo svoji identiteti, to pomeni, da postanemo sokrivci svojih rabljev, da postanemo straže svojega pekla in njegovih kaluž. Kot da bi popeljali svoj jaz do njegove apokalipse. Sužnost ne more biti izpopolnjevanje, je lahko le izpopolnjevanje grozot.

Njegova vera postaja granitna, reši ga srečanje s klasično omiko — predvsem z grško in njenim čutom za mero in skrivnost, na čemer bo utemeljil svoj humanizem. Zanj, ki ni nikoli nehal nositi na ramenih svojega očeta, bodo vsi ti pekli samo njegovo podzemlje. Poslušen sporočilu svoje Sibile, jih bo obiskal samo zato, da bo lahko podelil smisel svoji usodi.

Nikoli več ne bo pisal v italijanščini.⁵

Medtem bodo »Kronosovi mlinski kamni« pospešili svoj ritem.

⁵ Gre za literarne tekste. In šele čez nekaj let je v italijanščini napisal diplomsko nalogo, ki naj bi mu omogočila, da bi lahko poučeval na tržaških slovenskih šolah. Diplomsko je posvetil slovenskim prevodom Danteja, diplomiral pa je v Rimu.

Ritem semenišča, umerjen po praksi absolutnega, se je za Rebulo prilagajal času Krasa in otroštva. Zgodovini je lahko dopuščal počasne in divje, celo absurdne in blazne ritme, nikakor pa ne velikih krčev, ki jih je spoznal pri klasikih ali iz knjig.

Komaj enaindvajset let pred tem so se na Krasu zdrobili ostanki svetega rimskega cesarstva; med temi razbitinami je bila tudi njegova družina pripojena Italiji; toda celo te katastrofe so se mu lahko kazale tragične in nepreklicne prav kakor naravni dogodki. V večnosti časa niso ledene dobe nič bolj oddaljene ali blizu kot zadnja letina. Kar se pa tiče abesinske in španske vojne: le kaj bi se mu lahko pripetilo v semenišču ali na Krasu?

Nad pokoli španske vojne nenadoma in rezko vzbuhnejo klanja druge svetovne vojne. V nekaj borih urah Nemčija razruši prestole, uniči vlade in meje, ki so bili še pred nekaj dnevi videti, kot da jim je usojena večnost. Nobene mere ni, s katero bi bilo mogoče zaobjeti ves pomor.

To je nova vrtoglavica, tudi za mladega Rebulo: kot da je eksplodirala zgodovina. Ta eksplozija je izbruhnila iz neznanih ognjenikov, njihova lava mu smodi lase.

Kmalu bo tudi sam vpleten v katastrofo. Ko leta štirideset Italija napade že premagano Francijo, usmerja Hitler svoje horde proti Moskvi.

Rebula ni komunist. Bržkone je komunizem zanj nekaj podobnega, kot je bilo barbarstvo za Tacita. V romanu *V Sibilinem vetru* je revolucija samo »sla po nesmrtnosti v sociološki preobleki«. Vendar je Slovan. In laži o slovanskem barbarstvu ter nevarnosti zajemajo vase vsa njegova ljudstva. Čuti, da pripada svetu, ki od Šempolaja — S. Pelegia in Devina-Duina sega vse do Vladivostoka?

Mogoče mu za to primanjkuje časa. Slovenci, Hrvati in Srbi so v krempljih despotov, ki so sicer Srbi, pa niso zato nič manj surovi kot italijanski kralj ali Mussolini. Celo šibkejši so od njiju, in da bi ohranili svojo oblast, so na začetku enainštiridesetega pripravljeni prepustiti sužnosti svoja ljudstva, ki se aprila dvignejo v vstajo na vseh koncih dežele.

Za velike dogodke so dovolj že minute. Kralj Peter zbeži; italijanski in nemški napadalci preplavijo kraljestvo, ki v nekaj dneh preneha obstajati; Slovenija izgine. Ljubljana postane pokrajinska prestolnica italijanskega kraljestva, Maribor je priključen Nemčiji; v Zagrebu Italijani postavijo prestol za Aosto, pi pa si ne bo nikoli drznil povzpeti nanj; Beograd je prestolnica nemškega protektorata.

Skloniti glavo, zadržati dih, ne prepustiti se temačnemu obupu, verjeti v Boga, študirati, se zateči h klasikom in Krasu, stisniti zobe, zadržati solze storiti tako, kot bo pozneje storil Nemežijan — narediti se »svetle in mrtve«: zgodovina je sprijena hči groze, čista blaznost.

Vendar je tudi prostor čudežev. V slogu, ki bolj spominja na Tosco kot na resničnost, dá leta triinštirideset kralj aretirati Mussolinija; na visoki planoti se prikažejo prividi iz nežnih listov, poletje pripelje v vasi bosonoge, strgane, sestrane fante. Sprejmejo jih kot svoje sinove, oborožene in v ozračju praznika, v jeziku mučenikov z Bazovice iz hiše v hišo ponavljajo besede: »Slovenski bratje, dvignite glavo!«

To je prikazen, ki bo trajala, kolikor traja čudež, vendar Kras in svet ne bosta več takšna, kot sta bila prej. Z njihovim begom proti goram

in gozdovom bo z njimi odšla tudi vsa slovenska mladina s Krasa, med njimi Rebulov najdražji brat.

Veliko, veliko jih bo našlo smrt. Mnogi, ki so bili neoboroženi, bodo umorjeni v svojih vaseh ali pa jih bodo izgnali, izginili bodo za zmerom. Nacht und Nebel, noč in megla.

Blizu žalostnega dima Rižarne trpi Rebula podložnik Reicha najmračnejše obdobje svoje zgodovine, vendar bo prav kmalu spoznal tudi obdobje bolj žarke svetlobe.

Maja petinštiridesetega Kras preplavijo partizani, vrne se mu brat, svoboda govori slovensko in osvoji Trst. Trst je naš: štirideset dni so lahko nekdanji »ščavi« izza svojih skromnih miz ogovarjali kot gospodarji gospodo iz palač.

Niso več ljudstvo brez glasu in zgodovine, razkosano na mejah skrajnega zahoda, na robu mesta in na kolenih pred njim; oboroženi so, osvobodilna vojska: za hrbtom nimajo več samo gozdove in uši, temveč novo Jugoslavijo in — zadaj — Rdečo armado.

Ko so kmalu nato morali zapustiti Šempolaj in Trst, je tudi Rebula sledil tej vojski, ki mu je govorila z glasom iz sanj.

IX

Nič več ni v starodavni preteklosti, zunaj barbarstva je, ne bo več suženj.

Nekaj let živi v prestolnici svojega naroda; na filozofski fakulteti antične Emone zrelo dopolnjuje svoj ljubljenski klasični študij, preučuje mitreje rimske Poetovije, napiše svojo disertacijo o Propertiju in se predaja svetli svobodi novih prijateljev; v svojem jeziku sestavlja prve pripovedi; potopljen je v »živi tok življenja«.

Toda Ljubljana je most, prehod, komajda izhodišče. Kot Tržačan tu ne more najti svojega ravnovesja, prav tako kot ga Saba in Slataper nista mogla najti v Firencah.

Njegovi domači, njegov Kras in »topel sredozemski večer« so ostali onstran meje, ujetniki usode, ki je edina lahko tudi njegova. Novi arhonti so odložili v klet verige, s katerimi jih je davil fašizem, niso pa se odrekli odločni volji do asimilacije: znotraj njihovih meja so zdaj Slovenci prednja straža slovenske nevarnosti, ki od Moskve sem pritiska na severozahodne tržaške griče vzdolž razmejivne črte, ki teče le nekaj minut stran od njihovih glavnih štabov. Ni prepovedano biti Slovan, vendar je dosti slabše, kot če si Italijan.

Rebula tako v Trstu — v drugačnih okoliščinah in drugačnem mestu — spet najde starodavnost, ki je ukrojena po meri sodobnih imperijev: ni več suženj, vendar je nekoliko barbar.

Da bi lahko poučeval na slovenskih šolah, mora v Rimu spet opraviti diplomo, ki jo je že naredil v Ljubljani; naseli se na Opčinah, poročen je, ima otroke, ustanavlja občasne revije, piše.

Leta štirinpetdeset objavi prvi roman, *Devinski sholar*, v katerem se srednjeveška pokrajina vključuje v kraje njegovega otroštva in otroštva njegovega ljudstva; leta šestinpetdeset klasičnost izbruhne v zbirki zgodb *Vinograd rimske cesarice*, s čimer pritegne pozornost slovenskega okolja v Trstu in Sloveniji; roman, ki izide naslednje leto, *Klic v Sredozemlje*, s

svojo polemično aktualnostjo — povezano s temami nacionalne identitete in z nasprotji med podeželjem in mestom — ta sloves še razširi in hkrati sproži različna mnenja.

Vprašanja obmejnih situacij ga znova in znova obsedajo v letih, ko nasprotja v slovenski skupnosti in trmoglavost italijanske administracije glede priznavanja vseh pravic spet postavljajo predenj le malo spremenjene nekdanje, starodavne tesnobe: o manjšini in njenem potiskanju na rob in asimilaciji; o identiteti in jazu in o vsem tem, kar ju odtuja; o boju na življenje in smrt med gospodo in služabništvom ter med mestom in podeželskim svetom.

V vsej svoji specifičnosti so te obsedenosti le stežka razumljive za tistega, ki jih sam ni živel, težko razumljive tudi zunaj Rebulove eksistence in njegovih besed.

»Včasih,« bo zapisal v *Senčnem plesu* leta šestdeset, »se takole na ulici ozrem okoli sebe: Martinolich, Snidarsig in kar je še takega. Tako mi je, ko da me kdo sklofuta v zavest. Si se kdaj zamislil, kaj je to: asimilacija? Trume so se zgrinjale iz našega zaledja v Trst, ga sto let pojile z novo krvjo. In kaj je ostalo? Tista imena, kakor naplavine po brodolomu. Koliko slišiš danes slovenščine v Trstu?«

In v svoji zadnji knjigi, *Snegovi Edena*,⁶ iz leta 1977: »Da se vdam v pohabljenost človeka za mejo? Saj je pohabljenost tudi, kar je na njej, zelenje na njej. Jaz, slovenski plevelček, lepo prosim, ali smem po 3. členu ustave in po določenih londonskega memoranduma tukajle na periferiji, povsem neizzivalno, povsem uscano zeleneti, potem ko sem dobil nostrifikacijo na botaničnem vrtu v Rimu, priznanje, da sem na ravni plevela enakovreden...«

Te besede jasno govorijo tako o obupu kot o tesnobi, vendar ne razkrivajo, kako se mu prav iz teh vprašanj⁷ porodi najstrašnejša osebna tragedija povojnega časa.

Ko sta Trst in njegov Kras spet priključena Italiji, je njegov brat delavec, komunist in nekdanji partizan, emigriral v Avstralijo in tam tudi umrl!

To je Silvan Kačur iz *Senčnega plesa*; to je polovica njegovih »korenin ljubezni«; to je odnos s svetom, ki se nenadoma pogrezne in izgine, in postane človek iz obupa izgnanec na drugo stran zemeljske oble. V kroženju zvezd ni več njegovega svetlega razora.

Ni šlo samo za čustven odnos med krvnima sorodnikoma: to je bila globoka in nujno potrebna zveza med dvema moralnima svetovoma, ki sta potrebovala drug drugega, tudi kadar sta se zdela najbolj oddaljena med sabo ali celo krožeča po nevidnih elipsah. Silvan in Sander, obupani in odločni komunistični delavec in intelektualc v krizi ter stalnem obupu.

⁶ A. REBULA, *Snegovi Edena*, Koper, 1977.

⁷ K njim se bo vrnil v dnevnikih v delu *Gorje zelenemu drevesu*, Obzorja, Maribor, 1971, in leto dni pozneje v romanu *Divji golob*, Mohorjeva družba, Celje, 1972, ki bo zbudil živahne polemike. V zbirki esejev, ki je izšla istega leta pri Mohorjevi družbi, *Smer nova zemlja*, bo kar naravnost uvrstil — kot opozarja Marija PETERLIN v še neobjavljenem eseju (Vloga romana »Senčni ples« v prozi Alojza Rebule, Università degli Studi di Trieste, 1979) — »razpravo o nacionalni pripadnosti po poslednji sodbi«.

Rebula z bratom izgubi polovico sveta in svetlobe, drgeta v svojih koreninah, se pogovarja z blaznostjo.

Ko bo Rebula stopil tudi iz tega skrajnega »senčnega plesa«, bo dokončal tudi svoje krožno potovanje po peklu. Šele takrat se bo lahko brez drgeta in brez solza zazrl v »reko in dan« in stopil naproti pomirjenemu in svetlemu zraku, ki preveva roman *V Sibilinem vetru*.

X

Takrat bo lahko Trst v romanu zožil na golo ime in ga imenoval — kot neke vrste plebejsko in ironično povračilo — za »pomorsko gnezdo na dnu jadranske hlačnice«.

To »gnezdo« — o katerem se ne ve niti to, ali je že mrtvo ali bo moralo biti naseljeno — je odvečno tako v pripovedi kot v svetu, lahko ga sploh ne bi bilo, kaže se kot nekakšna raztresenost, ki jo je Nemezijan pozabil odstraniti. Tako je Trstu — prepuščenemu samemu sebi in povsem obrobniemu — usojeno, da se použije v tistih nekaj zlogih, s katerimi ga označuje Rebula: Tergeste.

In vendar, le kje bi bil Rebula lahko napisal *V Sibilinem vetru*, če ne prav tu?

Trst jemlje dih, prav tako kakor njegovo delo, zbuja ljubezen z enako svetlobo, podrtava v glasbi, v kateri se razkrajajo življenja in cesarstva.

Le katero drugo mesto se je manj kot v enem samem stoletju bolj nasilno povežalo z zgodovino sveta?

Tu so se zlomila stoletna žezla in gospostva. Na Krasu je skoraj milijon cvetočih mladeničev izkrvavelo za to mesto. Ljudstva in svetovi so si ga lastili, ga osvajali in potem odtekali drugam. Spoznalo je oblast, zdaj pa je dremavo predmestje zgodovine.

Le oglejmo si to mesto, mesto čudovitih razgledov!

Neizmerni nasipi varujejo zaliv, ki naj bi ščitil brezkončna ladjevja, vendar je izginil za zmeraj; bregovi in pomoli čakajo, da bi sprejeli — v vseh letnih časih — prekoceanske ladje, ki ne bodo nikoli več prispele; orjaške ladjedelnice in skladišča, kjer so jih gradili, so opuščene ali skoraj puste.

Zgodovina je odšla drugam, ostanki minule veličine imajo že fosilni zadah ruševin. Latinski stebri svetega Justa se zdijo prav tako mrtvi kot gigantski žerjavi, ki med njihovimi tiri že poganja trava.

In zdi se, kakor da nam v neposredni okolici tega mesta — česar si ni mogoče zamišljati v Ljubljani ali Mariboru, prav tako kot si ob svojem času ni bilo mogoče zamisliti milanskega Sveva ali firenškega Saba — Alojz Rebula govori: »Od tod se je dvignil veter moje Sibile, samo tu so moje skrivnosti in njena svetloba razvezane.«

Prevedel Jaša Zlobec

Milano, 13. maja 1981